

В плен ли сме на партиите?

Гражданското участие в перспектива

Освен хроничната ниска избирателна активност, има друг много притеснителен факт за българската демокрация, който остава незабелязан. Ако вземем резултатите от есенните парламентарни избори (02.10.2022), 317 358 души са отишли до урните и са останали без представители (изчисления въз основа на [данни на ЦИК](#)). Това включва гласоподавателите на всички непреминали прага от 4% партии и тези, дали вот „Не подкрепям никого“. Ако всички тези хора имаха собствена, обща партия, тя щеше най-вероятно да е на четвърто място в крайните резултати на споменатите избори.¹

Такива са правилата, някои биха казали – или това е цената на демокрацията. Няма идеално състояние – има само оптимално такова. Но възниква въпросът: оптимално ли е състоянието, в което демокрацията ни е толкова зависима от партийната система, че освен глас и представител от партия, гражданите трудно намират други начини за влияние върху общите дела? Повече и по-добри механизми за гражданско участие, заедно с добра доза истинска пряка демокрация, не биха ли могли да създадат ново, по-оптимално състояние на нашата все още строяща се република?

В момент, в който членството в партии не надминава 5%, и в който недоверието в тях е от порядъка на 73%, не е ли това един разумен път за възстановяване на легитимността на демокрацията и връщането на гражданите към нея?²

Гражданско или републиканско здраве?

Едно от заключенията на [Индекса за гражданско здраве](#) (2021), е че в „България има добри основи за гражданско участие, произтичащи от сравнително добрата правна рамка“. Същевременно, в изследването се стига до извода, че съществува „слаба подготвеност, но и слабо желание за участие в каквито и да е организирани форми на гражданска активност“.

Нашето мнение за правната рамка, е че тя не е добра. Констатацията в Индекса е твърде оптимистична и може да ни попречи да видим реалните „дупки“ в правната рамка, които лесно проличават ако вземем другата страна за сравнение. Интересен въпрос е доколко тези „дупки“ са предпоставка за слабото желание за участие на гражданите и неефективното прилагане на съществуващите инструменти, както

---

¹ [Резултатите](#) от изборите от 19 април 2026 г. са още по-притеснителни в това отношение, с над 600 хиляди гласоподаватели останали без свои представители. Ако те имаха собствена, обща партия, тя щеше да е на второ място на изборите.

² Според [данни от изследване](#) на Институт „Отворено общество – София“ и Центъра за либерални стратегии, и [данни от Индекса за гражданско здраве](#) на Sofia Platform.

посочено в Индекса. Как се случва да имаме добри основи за участие, но то да е на ниско ниво или да е смятано за "формално и неефективно"?

Един много важен фактор посочен в Индекса е ниското доверие на гражданите в институциите. Това може, поне частично, да обясни ниския интерес към гражданското участие. Според резултатите на Индекса, гражданите вярват най-вече в гласуването и сигналите до медиите като начини да оказват влияние. Но, отново, ако правната рамка е "добре развита", не би ли трябвало тя да създава условия за прозрачно, лесно и ефективно участие и, в такъв случай, гражданите да имат по-висока степен на доверие в институциите или механизмите на политиката? Ако въпреки съществуващите механизми за участие, и въпреки ниската избирателна активност и ниското доверие в партиите, гражданите намират утеха в избори и медици, това не говори добре за самите механизми.

Мерките за повишаване на участието, които получават най-голяма подкрепа от анкетираните за [Индекса за гражданско здраве](#) (стр. 73) са:

1. повишаване на доверието в работата на администрацията (45%);
2. осигуряване на повече механизми за получаване на обратна връзка (40%);
3. реално вземане под внимание на мнението на заинтересованите страни по конкретни проблеми (37%);
4. провеждане на референдуми (35,2%);
5. провеждане на повече срещи със заинтересованите страни (34,2%);
6. даване на повече информация от страна на институциите (33,1%).

Тук, като пряко свързани с правната рамка за гражданско участие може да изтъкнем предложенията от второ до пето в списъка. Второто предложение говори само по себе си. Третото, за реално вземане под внимание на мнението на заинтересованите страни, е нещо, което законът може да регулира, като самият той наложи, например, изискване от плебисцит за стратегически решения на национално, местно или регионално ниво. "Провеждане на референдуми" също говори само по себе си. Ще видим, след малко, че иницирането на референдум от гражданите у нас не е толкова лесно, колкото, например, в Португалия (страна, която вземаме тук за сравнение). Провеждането на повече срещи със заинтересовани страни също е нещо, което може да бъде подобро в самата правна рамка. Тя би могла да задължава управниците да провеждат определен брой срещи с граждани/организации, при определени обстоятелства, както и да дава възможност за изискване на среща без възможност за отказ, с вариант за публичност, чрез предварително начертан механизъм.

Гражданското участие не бива да е вторичен ефект или „подправка“ на демократичната система, както е в момента. То би трябвало да е нейна основополагаща ценност и стълб, наравно с представителното измерение. Когато една система за участие е само за "отбиване на номера", естествено е гражданите да стоят настрана и далеч.

Правните рамки в България и в Португалия

Правото на петиция е добра отправна точка за разглеждането на мястото, което гражданското участие и пряката демокрация заемат в обществото ни. Петицията е достъпно и често употребявано средство за участие. Новите технологии дадоха нов тласък и живот на този вече доказан във времето инструмент за участие. Като само един пример за емблематичността на този инструмент, може да посочим ролята изиграна от него в борбата срещу търговията на роби и робството, във Великобритания и САЩ. Глобално, петицията се радва на широка популярност – лесна за ползване, днес тя често изисква просто попълване на три полета в сайт и натискане на бутон. България не е изключение и граждани често създават онлайн петиции по най-различни въпроси. Българската Конституция предвижда това право.³ Португалската също. Но в Португалия, държава която ще вземем тук за сравнение, ситуацията е доста различна що се отнася до конкретизирането му в закона.

В Португалия от 1990 г. е в сила [Закон №43/90](#). Този закон установява процедурите за представяне, приемане и разглеждане на петиция. Понятието „петиция“ има широк обхват, и в най-основната му форма е обръщение с иск или предложение към институциите. Приемат се индивидуални, колективни и подписки на юридически лица. В първата си част, законът определя общите изисквания, принципи, средства и процедури за внасяне и обработване на петиции към служби и институции. Във втората си част, той определя специални процедури за петиции до Парламента.

Законът се стреми към комплексност и предвижда допълнителни процедури и реверанси за петиции към Парламента, които успяват да съберат определени количества подписи. Например, петициите с повече от 1000 дават право на инициаторите им да бъдат изслушани в релевантна по темата парламентарна комисия или от делегация, която отива до тях. Хиляда или повече подписа водят и до публикуването на доклада от разглеждането на подписката в Дневника на Парламента. На свой ред, петициите от поне 7500 подписа се обсъждат задължително в пленарна сесия. Тази градуация създава стимул за по-мощно и усилено гражданско участие.

Макар и включено в Конституцията на България, правото на петиция не присъства в конкретен закон с това име. В [Закона за пряко участие на гражданите в държавната власт и местното самоуправление](#) (ЗПУГДВМС) имаме Гражданската инициатива, която представлява вид петиция, но която сам гражданинът не може да задейства. Законът не различава индивидуална от колективна инициатива, нито дава такова право на

---

³ В настоящата [КРБ](#), в чл. 45, имаме следното: “Гражданите имат право на жалби, предложения и петиции до държавните органи.”. Само толкова. Сравнете с положеното в [Търновската Конституция](#) от 1879 г., чл. 84: “Всеки български поданик има право да подава на надлежните власти прошения, подписани от едно лице или от много лица (колективно). Учреждения, установени по закона, имат право да подават прошения чрез своите представители.”. Забележително е това, че в Търновската Конституция с няколко реда се признава не само индивидуално, но също и колективно право на петиция, както и право на НПО да петиционират.

Юридическите лица. Такава инициатива може да бъде създадена само чрез събрание от 50 души с избирателни права, които излъчват комитет с между 3 и 7 члена.

Тук възникват няколко въпроса. Ако Гражданската инициатива е вид петиция, защо може да бъде само колективна? Когато е колективна, защо задължава поне 50 граждани да се съберат и да я създадат чрез комитет? Не е ли това вид бариера заложена в самата правова рамка? За да бъде по-точно, името на този инструмент за участие би трябвало да бъде „Колективна гражданска инициатива“.

В Португалия, Конституцията предвижда правото на Законодателна инициатива на гражданите (подчертано от нас). Според [Закон №17/2003](#), със събрани 20 000 подписа на граждани с избирателни права, инициативният комитет може да внесе за директно обсъждане и гласуване в Парламента свое законодателно предложение. Без изискване за предварително събрание, представителна комисия от между 5 и 15 подписа трябва да бъде създадена преди внасяне/изпращане на подписите до Парламента. Целта е официалната кореспонденция да се води с нея. При неуспех в събирането на нужните 20 хиляди подписа, инициативата може да бъде разглеждана като петиция.

Както Португалската Конституция, така и нашата предвижда възможността да се провеждат референдуми. В ЗПУГДВМС е уредена възможността гражданите да инициират референдуми и е даден редът за самото провеждане на референдум. Докато в Португалия, обаче, за разглеждане на предложение за свикване на референдум от Парламента (т. нар. „народна инициатива“) са нужни 60 000 подписа, у нас са нужни 200 000. Това е изключително висока летва. Това са 200 хиляди подписа на население от около 6 милиона и половина. Португалия е с население от малко над 10 милиона души. Отново тук виждаме една бариера за упражняване на гражданско право – сравнително висок праг за внасяне на предложение за референдум.

Бариерите за упражняване на правото за Гражданска инициатива и Инициатива за референдум у нас стават още по-очевидни ако се има предвид това, че в Португалия се приемат подписи по Интернет, докато българският закон не предвижда такава възможност, освен в случая на Европейската гражданска инициатива. В Португалия, самият Парламент от няколко години предоставя онлайн платформа за събиране на подписи. И интересното е, че тук не говорим за Квалифицирани електронни подписи, а за подпис чрез три имена, номер на лична карта, имейл адрес – за петиция, и номер на избирател и дата на раждане за Законодателна инициатива на гражданите или Инициатива за референдум. Освен това, законът допуска внасянето за една и съща инициатива както на онлайн, така и на хартиени подписи (кумулятивно).

Едно добро нещо в българския случай е липсата на праг от минимален брой подписи за разглеждане на гражданска инициатива, въпреки нужните 50 души за първоначално събрание и задействането ѝ. Това някак олеква пред това, че петиция в португалския случай има сила подобна на тази на Гражданската инициатива в българския случай, и няма задължителен брой подписи за приемане и разглеждане, нито условие за първоначално събрание от n на брой граждани. Също важно в португалския случай, е че

законът изрично дава правото на петиция на чужденците и хората без гражданство живущи в Португалия, за защита на своите права и законни интереси.

Въпреки тези предимства, има нещо, което Португалия може да вземе от България. Това е задължението на българските власти получили предложение по гражданска инициатива да обявят „своето решение и мерките за неговото изпълнение (...) в един национален ежедневник и по обществените електронни медии“ (чл. 52, ал. 2 от ЗПУГДВМС). Тук най-сетне виждаме поставяне на значителна отговорност в ръцете на институциите.

Португалската Законодателна инициатива на гражданите е интересна поради факта, че поставя гражданите, макар и в определена численост, на равно с народния представител. С такава инициатива, гражданите не отправят просто едно предложение, което може да остане „във въздуха“, а вхोधират законопроект, който преминава през добре дефинирани етапи и има същата сила като законопроект внесен от депутат. Другото интересно нещо е, че няма как да объркаме тази инициатива с петицията, защото петицията има не само различни, по-достъпни изисквания, но и по-широк обхват. Гражданската законодателна инициатива, от своя страна, е изрично насочена към директно внасяне на законопроекти, което я прави стойностна сама по себе си. Приемат се подписи на хартиен и електронен носител, или от двете заедно.

В българския случай, с Гражданската инициатива се цели да се създаде сабя с две остриета, която да служи както за законодателни предложения, така и за предложения до изпълнителната власт. Това, обаче, може да създаде объркване и липса на справедлива диференциация. Оставайки настрана барьерите, които виждаме за ползването на инструментите за гражданско участие в ЗПУГДВМС, липсата у нас на инструмент еквивалентен на петицията от португалското законодателство създава реална липса на начин обикновеният гражданин, без подкрепата на организации и без да е нужно да влага много време и усилия, да участва в публичните дела.

През 2012 г. ЗПУГДВМС е изменен за да се уреди участието на българските граждани в Европейски граждански инициативи, онлайн. Защо моментът не е бил ползван за да се дигитализират и останалите права за гражданско участие предвидени в закона? Огромен парадокс е това, единственото лесно и бързо за ползване право на участие в ЗПУГДВМС да бъде европейско право, а не българско. От друга страна, явно е, че ако е допустима дигитализация на европейско право, то няма причина да е недопустимо същото и за вътрешните ни подобни права.

Едно интересно наблюдение е следното. Всеки един от трите главни инструмента за гражданско участие в Португалия има собствен закон, с нужните и разумни нюанси и истинско овластяване, които улесняват гражданите и им дават яснота. Те могат да бъдат подредени по възходящ ред по сила на потенциалните ефекти и нужните подписи. Всички те могат да бъдат организирани и подкрепяни онлайн. Не се изисква от инициаторите повече от разумното. Всичко това е предпоставка за една по-благоприятна за активното гражданство среда.

Ако се съгласим, че правовата рамка за гражданско участие в България е непълна и неприветлива за гражданите, стигаме до началния въпрос. В плен ли сме на партиите що се отнася до публичните и общи дела?

Праволинейна демокрация и комплексна демокрация

За авторите на Португалската конституция е било ясно, дори и да не е било съвсем осъзнато, че "народ" и "граждани" не са едно и също. Народът, като колектив, може да упражнява правото на избор (макар и личен за всеки индивид, той има резултат в съвкупността си) и политическия си суверенитет на всеки 4 или 5 години. През останалото време, обаче, не спират да съществуват граждани, които имат конкретни проблеми и идеи за решаването им. Демокрацията е процес, тя се строи и поддържа постоянно. В "[Молитва](#)", на Рагой Ралин, може да заменим думата "свобода" с "демокрация" и всички куплети си остават точни.

Вероятно в България разбирането ни за демократичен строй все още се основава предимно и почти изцяло на идеята за конкуренция между партии и гласуване, което е типично за представителната демокрация. Това е демокрация на масите, партиите, големите корпоративни организации и своите "вождове", в която гражданинът като субект бледнее, без изтъкната роля и без инструментите за участие, които в други държави вече съществуват.⁴ Това е едно праволинейно и ограничено разбиране на идеята за демокрация – представителната част е само едно от измеренията ѝ. Това ограничено разбиране обяснява приемането чак през 2009 г. у нас на ЗПУГДВМС, който има амбициозно име, но все пак не се осмелява да даде достатъчен брой, достатъчно достъпни и достатъчно развити инструменти за гражданско участие.

Държавата е до такава степен обсебена със собствената власт, че дори когато предполагаемо дава право на инициатива на гражданите, навлиза в личната им сфера. В чл. 45 на Закона за пряко участие, повече от поставяне на минимални стандарти и изисквания, законодателят си е позволил да определя как гражданите в инициативния комитет трябва да се организират и да работят. Той настоява, включително, гражданите предварително да определят срок и места за събиране на подписи, които да

---

⁴ Всички тези представителни организации – партии, синдикати, професионални организации и други, съществуват в системата почивайки на идеята, че те реално са представителни на групи от граждани. Това, обаче, изисква от нас голяма доза вяра. Всъщност, няма гаранция, че може да разчитаме на това, тези организации да бъдат истински представителни и демократични. Видяхме, че не повече от 5% от гражданите членуват в партии. Видяхме и колко ниско е доверието им в тях.

съгласуват с местната власт, както и да изготвят протокол.⁵ И ако това е същата власт, на която тези граждани възнамеряват да правят опозиция по някой важен местен проблем или решение на самата община? Гражданското участие така няма ли да се превърне до известна степен в "контролирано"? И все пак, тези граждани не са ли свободни? Те не са части, слуги, на държавната машина и своята бюрокрация.

В Португалия, от друга страна, имаме пример за общество, което се стреми към комплексна демокрация. Това би била демокрация, която се търси средната и най-добра точка между пряка и представителна демокрация, да вземе най-доброто от едната и от другата, да гарантира правата на субекта "народ", в своята численост, и правата на субекта "гражданин", в своята индивидуалност, свободна воля и способност да разсъждава и да решава проблеми; да открива, събира и споделя информация.

Гражданското участие не е за подценяване и в своята функция на инструмент за контрол на властта и за уравнивяване на отношенията управляващи-управявани в ежедневието. Периодичните, честни, избори са вид контрол на макро ниво, "груб" контрол. Гражданското участие в ежедневието, между и по време на избори, е вид "фин" контрол, на микро и мезо ниво. Двата типа контрол са нужни и се допълват взаимно. Ползвайки аналогия, може да кажем, че изборите са такаъв вид контрол на отбора, стратегията на треньора, или на смяна на играчите в даден футболен отбор. Прякото участие е контрол на самата игра, на терена. може би подобен на този ценен контрол, който футболните съдии извършват за да има честна и добре функционираща игра.

[Конституцията на Португалската република](#) има два члена от специално значение за гражданската активност. Още в началото, чл. 2 определя Португалската Република като правова и демократична държава, която, измежду други цели и функции, има за цел "...задълбочаването на демокрацията на участието". На свой ред, в чл. 48, ал. 1, пише "Всички граждани имат правото да участват в политическия живот и управлението на обществените дела, **директно** или чрез свободно избрани представители" (наш получер; наши преводи). На тези членове не трябва да се гледа като декларации на добри намерения, красива философия. Те отварят път и са "гръбнак" на всякакви подконституционни норми, които въвеждат и/или усъвършенстват различни форми на гражданско или пряко участие.

За сравнение, в [Българската Конституция](#) няма включени понятия като "гражданско участие" или "пряка демокрация", нито словом, а може би нито духом. В основополагащия

---

⁵ От подписващите се иска, освен трите имена, ЕГН и подпис, също така постоянен или настоящ адрес. Смятаме, ако е разумно такава информация да се изисква от организаторите, то не е разумно тя да се изисква от подкрепящите дадена инициатива. Колко души биха се чувствали комфортно да споделят точното място, на което в повечето случаи пребивават? Целият този процес не задължава ли организаторите да изискват подписване на декларации за съгласие за обработка и съхранение на лични данни? Не е ли това натоварване на организаторите и на самите граждани? Това не утежнява ли още повече работата им и упражняването на активно гражданство? Друго, което ни озадачава е това, че **държавата си позволява да поставя срок за събиране на подписи**. Този срок е от 3 месеца след първоначалното събрание от 50 души, в случая на националната инициатива. По какъв критерий се е стигнало до 3 месеца? Защо държавата смята, че въобще има правото да ограничава във времето гражданската дейност?

за държавата ни документ дефицитът що се отнася до прякото участие и изграждане на демократия на нива близки до гражданите е осезаем.

Консултации, жалби, сигнали, предложения

Консултациите провеждани от различни държавни органи у нас са важна форма на участие. В това число, платформата Strategy.bg, на Министерски съвет, е добър пример. Но е добре да се има предвид, че консултациите не са инструмент за активно влияние, който гражданинът да може да задейства когато има нужда и воля. Те се приближават в голяма степен до инструмент за управление, който дори и тоталитарните режими могат да си позволят, и който не обвързва властите със значими действия и реверанси. Консултациите напомнят на легендите за средновековни царе, които, дегузирани като просяци, прослушват народа по улиците и в механите.

Съвременните управници могат да събират мнения чрез отдалечени консултации, но това не означава, че ще им дадат или ще покажат, че са им дали нужното внимание. Една от най-добрите практики при обществени консултации е компилирането на резултатите и представянето им в публичното пространство заедно с проекта, за който се отнасят. Това, ако не друго, е вид реверанс към участвалите граждани и, от друга страна, може да мотивира някакъв последващ обществен дебат. Това се случва в гореспоменатият портал и представлява добър модел за това как държавата може да провежда консултации още от ниво община.

Въпреки това, важно е да се внимава с издигането на обществените консултации на почит и със заемането от тях на водеща роля в инструментариума за гражданско участие. Те със сигурност играят важна роля, но не дават протагонизъм, в най-добрия смисъл на думата, на гражданите. Консултациите, в основния им вид, представляват просто една по-напреднала и изпипана форма на анкетиране. На друго ниво, постоянните органи за консултиране и сътрудничество с гражданските организации се приближават повече до идеала за участие, но все пак това са колективни структури.

От това, че управниците контролират консултациите, били те спорадични или постоянни, произтича риск не само резултатите им да не бъдат зачетени, но и по тяхно усмотрение или пропуск, те въобще да не бъдат реализирани. Случаен пример ни дава организацията [„На ти с природата“](#). В своя публикация във Фейсбук от 04.08.2022, организацията съобщава, че: "Въпреки, че на хартия е създаден Консултативен съвет по проблема, той никога не се е събирал", най-малкото "за да обсъди данните на доклада" (бел. ред., доклад за изпълнение на национална програма). Става дума за Консултативен съвет в областта на овладяване популацията на безстопанствените кучета, към Министерството на земеделието.

Освен консултациите, някой би дал пример и с правото на гражданите да подават жалби, оплаквания, сигнали и предложения. В известна степен те са инструменти за

гражданско участие, но тези права са по-скоро от административен вид и засягат най-често дела от частен характер. Политическото и публично измерение при тях е слабо или несъществуващо. При всеки случай, днешно време консултациите, сигналите, предложенията и подобни не са повече от един минимум на минимума за участие и взаимодействие между граждани и институции, и не представляват форми на пряка демокрация. Накратко – не може да си измием ръцете с тях що се отнася до това, колко сме близо до постигане на комплексна демокрация.

Някои заключения

Трябва сериозно да се замислим доколко сме изостанали спрямо други общества в гарантирането на правото за гражданско участие и въвеждането на жизненоважни за една съвременна демокрация елементи на пряка демокрация. Традиционните форми на взаимодействие с властите вече не са достатъчни. През 2009 г., с приемането на ЗПУГДВМС, са направени крачки в правилната посока.

Но ако в България желаем да догоним по-напредналите демокрации, освен подобряването на съществуващите инструменти, с цел внасяне на яснота и достъпност, е нужно да добавим нови такива. Защо не право на петиция, включително индивидуална, така както съществува в Португалия и в рамките на институциите на Европейския съюз? Защо не партиципативно бюджетиране на национално ниво и във всяка една община? Със сигурност има и други добри възможности, които да бъдат въведени, включително на микроноиво – в държавни институции като училища и университети. Като малки републики, последните може и е редно да имат собствени механизми за участие. Може би култивирането на индивидуално участие в малките републики би позволило израстване и поява на по-сложни и колективни форми на участие в големите републики (националната държава и ЕС), освен очевидната полза за реалното гражданско образование на подрастващите.

Достъпността е изключително важна за обръщане на апатичността на гражданите и включването им в Републиката. Създаването на достъпна среда за гражданско участие изисква гражданите да са информирани за съществуващите възможности и участието да става лесно, бързо и с минимален брой стъпки. Имайки предвид, че нито един от механизмите за участие не обвързва властите с определен резултат (с изключение на прякото свикване на референдум), няма логика изискванията за подкрепа на дадена инициатива (законодателна, за референдум или друга) да бъдат толкова строги.

За създаване на достъпна среда за гражданско участие би могла да бъде от голяма полза единна платформа за различните механизми за участие, както в португалския случай. От друга страна, ако на държавните медии бъде възложено да имат поне едно редовно предаване посветено на гражданското участие, тогава и медийната сфера би била една идея по-благоприятна среда за активното гражданство. В тази среда партиите не биха имали тотален монопол, както често се случва да имат в момента. Медиите, също

така, могат да имат много важна роля в разпространението на добри практики на гражданско участие на индивиди, организации или общности.

В заключение е добре да се припомни, че управниците ни не пазят нещо тяхно от нас. Те са пазители на общата, нашата власт, която им е условно, частично и временно поверена, и която ние имаме право да споделяме и дори да вземаме в свои ръце – например, чрез свикване на референдум. И по-важно от това *избраните* от (част от) народа, и от (част от) гласоподавателите да разберат това, е самите *граждани*, гласували или не, да го разберат и да бъдат активни. Това е духът на демокрацията.

Хората с избирателни права са подмножество на жителите на една страна, а тези, чиито гласове са поставили дадено правителство и народни представители на власт, са подмножество на хората с избирателни права. Предвид това, е разумно да предположим, че изборите като един стълб на легитимност на демокрацията не са достатъчни, дори тяхната справедливост да бъде повишена. Вторият стълб, който трябва да поддържа покрива на демокрацията са активното гражданство и участието, които спешно се нуждаят от по-добре образовани и социално ангажирани, осъзнати граждани. Граждани, които не живеят във вечно очакване на избори да се яви този, който най-сетне ще реши всичките им проблеми и ще им даде посока, докато те стоят на скамейката в отчаяние или празни надежди.

Важно: към датата, на която четете този текст, законовата рамка може да е претърпяла изменения, и споменатите статистически показатели може да имат различни стойности.